

Ulrich Beck: Riziková společnost

1. Úvod

Pro účely recenze jsem si vybrala knihu německého sociologa Ulricha Becka s názvem Riziková společnost. Důvodem zvolení knihy, je krom předchozí obeznámenosti s jeho podstatou i skutečnost, že popisuje témata, která jsou aktuální a nadčasová. Nejprve za pomoci teoretického ukotvení popíši kontext vzniku díla, zařadím knihu do vědeckého paradigmatu a následně přejdu k samotné analýze obsahu, které předchází stručné seznámení čtenáře s hlavními myšlenkami díla. V závěru popíši zpracování a významnost tohoto díla.

2. Kontext doby a vzniku díla

Ulrich Beck byl jedním z nejvýznamnějších německých sociologů světového ohlasu, který se narodil v roce 1944 v Polsku. Vysokoškolské studium započal v roce 1966 na univerzitě ve Freiburgu a dokončil ho v roce 1972 na univerzitě v Mnichově. Po studiích zde zároveň začal pracovat jako vědeckovýzkumný pracovník. V roce 1979 působil jako profesor v Münsteru; v letech 1981 až 1992 se z něj stal profesor sociologie na univerzitě v Bambergu. V roce 1992 se Beck vrátil na mnichovskou Ludwig-Maxmilians-Universität, kde přednášel jako profesor sociologie až do roku 2009, od roku 1997 se stal paralelně hostujícím profesorem na London school of Economics (Šubrt 2007: 212). Zemřel v roce 2015 ve věku 70 let na následky infarktu.

Zviditelnění a celosvětové uznání mu přinesla kniha Riziková společnost, kterou vydal roku 1986, a která byla přeložena do více než 35 jazyků. V roce 2007 vydává Beck aktualizované vydání Rizikové společnosti, v podobě knihy Weltrisikogesellschaft (Světová společnost rizika).

Beck patří k představitelům postmodernismu. První užití tohoto pojmu se datuje do roku 1917 Rudolfem Pannwitzem, systematické analyzování výchozích pozic postmodernismu, metod, či závěrů vrcholí o zhruba 60 let později, tedy zároveň v době vzniku Rizikové společnosti. Postmodernismus znamená reflexi přístupu ke světu, Jan Váně hovoří o „paradigmatické změně v evropské a americké kultuře“(Váně in Šubrt 2008:273). Mezi zástupce postmodernismu v podobě myslitelů patří krom Ulricha Becka například i Zygmund Bauman, Michel Foucault, nebo Jürgen Habermas, jejichž jménům se mezi sociology napříč kontinenty dostává rovněž uznání. Postmodernismus je myšlenkový směr, který zpochybňuje dosavadní pravdy, včetně vědeckých poznatků, na které pohlíží kriticky a zároveň odmítá absolutizaci poznání. Neusiluje ovšem o neschvalování či zatracování pravdy, ale „rozšíření skeptického postoje vůči možnostem jejího nalezení, které je ke všemu podmíněno perspektivismem poznávajícího“(Váně in Šubrt 2008:277).

Na rozdíl od ostatních postmodernistů Beck ve svých dílech nepopisuje současnou záhubu industriální společnosti. K procesu modernizace dle jeho názoru stále dochází, ale zatím nejasným směrem (Suša 2005: 178). Jeho dílo *Riziková společnost* lze dle Iljy Šrubaře nazvat jako „sociologickou diagnózu proměn společnosti“ (Šrubař 2012: 26). Zkoumání přeměny společnosti je ostatně ústředním bodem autorovy tvorby. V roce 2007 vyšly například v českém překladu například díla *Moc a protiváha moci v globálním věku* a *Co je to globalizace?*, přinášející nový a kritický pohled na současný svět.

Autor ve svých dílech popisuje následující témata formující současnou podobu společnosti: třídní a genderové nerovnosti, individualizace, izolace, globalizace, byrokratizace, zvýšení rizikovitosti z různých příčin apod. Právě poslední slovní spojení představuje ústřední téma jeho stejnojmenné knihy – *Riziková společnost*, která byla vydána poněkud paradoxně ve stejném roce, kdy došlo k výbuchu Černobylské elektrárny.

Dle Kellera se po vydání knihy termín *riziková společnost* stal mezi sociology běžně užívaným pojmem, zahrnujícím rovněž rozsáhlé debaty o směřování lidského společenství. Ulrich Beck během následujících 10 let po vydání knihy poukázal ve svých nově vzniklých statích (například stať *Gegengifte*) na specifikaci tohoto vstupního pojmu (Keller 1997: 7).

3. Obsah a kritika díla

Kniha je rozdělena do tří částí, zahrnujících 8 kapitol na 419 stránkách. Český překlad knihy se uskutečnil po 18 letech od vydání. Dle Becka riziko znamená určité ohrožení pro společnost, toto ohrožení však nově nenabývá podoby vnějších rizik, jak tomu bylo dříve, nýbrž vnitřní produkcí rizik. Rozdíl tak spočívá v možné ovlivnitelnosti škodlivých externalit.

Tyto rizika, které formuluje v oněch třech částech, dle Becka formují podobu moderní společnosti, ve které se rutinně a masově produkují. Příčiny rizika spatřuje převážně v procesu globalizace, kdy situace ohrožení a konfliktů nenabývají podoby třídního charakteru, nýbrž dochází k univerzalizaci forem ohrožení. Zároveň zdůrazňuje bumerangový efekt nabývající podoby nového pořádku, kdy ani bohatí a mocní nejsou uchráněni před střetem s rizikem, jak dokládá následující citace. „Pod společnou střešou modernizačních rizik dochází dříve či později k jednotě pachatele a oběti. V nejhorším, představě se vymykajícím případě – při atomové explozi – je to zcela evidentní, zničen bude i pachatel“ (Beck 2004: 119).

Druhým faktorem ovlivňující negativně společnost je dle autora proces individualizace, umožňující rozvolnění z dosavadních sociálních a třídních struktur. Tento emancipační proces postupně vznikající po druhé světové válce, však přináší krom svobody i nejistotu, typickou při hledání vlastní identity. Negativní dopad má rovněž skutečnost nové perspektivy vnímání – systémové problémy jsou najednou chápány jako individuální. V kolektivním procesu individualizace,

dochází dle Becka k situaci, kdy „jednotlivec, ať už muž či žena, stává reprodukční jednotkou sociální ve světě každodenního života“ (Beck 2004: 119).

Třetí část se zaměřuje na paradoxní skutečnost, kdy moderna nabývá podoby jak samotné hrozby, tak zároveň příslibu ochrany od sebe produkujících rizik. Ambivalentní postoj je dle autora příčinou sebezpolitizace moderny. Uměle konstruována rizika vytváří břímě pro politiky ve formě tlaku občanů na změnu, opomíjí se však fakt, že politici se mají zaobírat důsledky, které však vznikly bez jejich přičinění. Víra v pokrok, typická pro modernitu, omlouvá negativní externality zvyšováním životní úrovně a blahobytu, dochází tak ke zhojnému vlivu demokracie, kdy technický pokrok představuje svébytný aspekt modernity, nehledě na politicko-demokratickou legitimizaci, Beck hovoří v této souvislosti o problematice zodpovědnosti, neboť „dělna práce ponechává prvotní rozhodovací moc podniků bez odpovědnosti za vedlejší důsledky, zatímco politice připadá úkol demokraticky legitimizovat rozhodnutí, která sama nepřijala a ztlumit jejich vedlejší důsledky“ (Beck 2004: 343).

Rizika jsou tak dle tohoto díla všudypřítomným důsledkem lidského pokroku, což ovšem znamená paralelní rozmach destruktivních sil. Příčinu autor spatřuje v „diktatuře nedostatku“ (Beck 2004: 26), kdy se bohatství individuů nachází v popředí zájmu, nehledě na morální či etické principy. S tím přímo souvisí mnohdy záměrné zneviditelnění rizik, což má za následek v konečném důsledku o to větší nebezpečí. Technicko – ekonomický vývoj má za následek poněkud frivolní podobu modernizace, která se stává tématem a problémem zároveň. Beck tento proces pojmenoval jako „reflexivní“ (Beck 2004: 26), kdy dochází ke kolizi mezi chtěnou produkcí a nechtěnými důsledky, jak dokládá čím dál větší rezistence občanů, to vše je rámováno nepříznivými okolnostmi procesu individualizace, kdy jedinec nabývá pocitu čím dál většího ohrožení následkem postupné destrukce dosavadních institucí a životních drah.

V závěru knihy autor předkládá tři možné scénáře budoucího vývoje. Předestírá vizi návratu k industriální společnosti, ve které nedocházelo k tak obrovskému rozmachu vzniku rizik, což by ale zároveň znamenalo neměnnost tržních a ekonomických poměrů. Dále popisuje demokratizaci technicko - ekonomického vývoje, kdy by došlo k transparentci jednání podniků, které by podléhalo kontrole ve formě interních expertů a zároveň kooperaci s vládou. Legislativní moc by tak nebyla pouze v pozici řešitele negativních důsledků, ale nově zároveň i plnohodnotným aktérem pokroku. Poslední vize spočívá v diferencované politice, kdy by došlo k novému vnímání politiky – již není centrálním bodem rozhodujícím o budoucnosti společnosti, objektivní tlaky nejsou produktem vyšších mocností, nýbrž jednotlivců. Mělo by dojít k uznání existence subpolitik, formujících společnost a zároveň k legislativnímu vymezení jejich působnosti. S tím souvisí i potřeba sebekritiky, například v podobě oponujících expertiz. Právě v třetím konceptu, prolínajícím se s již zmíněnou sebekritikou, spatřuje Beck „jedinou cestu, jak by mohl být včas odhalen omyl, který by rychle, či

ještě rychleji, mohl zničit náš svět“ (Beck 2004: 371). Je třeba ve společnosti nastolit nový řád, zaobírající se zodpovědností za produkovaná rizika.

Kniha popisuje i po 30 letech po vydání dosud stále reflektované téma, které naopak s růstem globálních rizik nabývá na důležitosti. Další velký námět, který rozebírá, se týká individualizace – a právě například důraz na vzdělání, past chudoby, či individuální degradace rodinné instituce, se stává čím dál aktuálnějším a propíraným tématem, napříč sociálními pozicemi. Znalost pozadí určitých jevů skýtá užitečnost nejen pro sociology, ale i běžné čtenáře, neboť se týká událostí, které se čtenáře bezprostředně týkají.

Dílo je psáno čtivou formou, jelikož je psáno v srozumitelné podobě ve spisovném jazyce. Určité omezení však může skýtat použití cizích slov, autorem však korigováno do té míry, která nijak nenarušuje kontinuitu a plynulost textu. Autorova slovní zásoba je velice květnatá, charakterizována používáním novátorských a zajímavých metafor, přesně vystihující myšlenku. Příkladem budiž již zmíněný výraz „bumerangový efekt“, či „latentní vedlejší důsledky“, což je dle autora označení pro situace, kdy se připouští a zároveň legitimizuje reálnost ohrožení. Jeho styl psaní se v díle dynamicky rozvíjí, napodobuje do určité míry populárně naučný styl, hraje si s čtenářovými emocemi. To vše mělo zajisté vliv na pozdější ohromnou popularitu nadčasového díla.

Prostřednictvím demonstrace na konkrétních příkladech, které autor předkládá, čtenář může vidět syntézu teoretických poznatků a konkrétních, dennodenních událostí. Přestože Beckova kniha nepřináší explicitní a efektivní návod na řešení produkce rizik, jeho dílo je brilantní analýzou společnosti 20. století, která jde daleko za hranice pouhého deskriptivního popisu, jelikož rozsáhle popisuje, proč a jak došlo k přeměně industriální společnosti.

Autor v díle vytváří jakýsi opozit mezi "starými, dobrými časy" a moderní, nejistou epochou. Tak jak kdysi za dob francouzské vzpoury revoluce požírala své děti, nyní novodobá epocha dle autora vybírá na ekologických katastrofách, existenci škodlivých látek a podobných externalitách svou daň. V pozadí díla však zůstává nedořešená otázka, zda je pokrok samotnými občany vnímán skutečně tak zhoubně, jak předkládá autor? Je dirigistické paradigma nastíněné na konci jako řešení, skutečně optimálním krokem? Nepovede předkládaná byrokratizace a centralizace moci v už tak administrativně přebujelém systému spíš k produkci nových problémů a nejistot? Lze jen stěží odhadnout, nakolik autorovy scénáře možného vývoje, předkládané v závěru knihy, jsou validní a převeditelné do praxe.

Zároveň kniha nereflektuje autorovu pozici, která se odvíjí od zkušeností z prozápadně orientované země, čímž se snižuje existence rizika, nikoliv vždy nutně jako celosvětového, ale s lokálním dosahem. Bezmocnost, jakožto hlavní emoci po dočtení díla, tak nelze bezpodmínečně vyvolat u každého čtenáře, při dodatečné reflexi sebe sama.

4. Závěr

Dílo Ulricha Becka lze bez nadsázky nazvat jako přelomové, neboť v několika kapitolách přináší rozsáhlý popis všudypřítomných a často neviditelných rizik. Právě jejich neviditelnost zároveň vytváří určitou kontroverzi ve smyslu nespecifičnosti rizika v díle, z čehož vyplývá, že za riziko lze dle autora považovat takřka jakýkoliv produkt moderní éry, záleží na individuálním pojetí. Ovšem sociologická díla, která vznikla po vydání této knihy, zabírající se podobným tématem, nadčasovost a určité zdomácnění pojmu riziková společnost mezi sociology, utváří dojem potřeby sdílení informací související s dopady rizika na společnost. Beck v knize načrtl možný směr, kdy poskytl podrobnou analýzu současné společnosti, validní zkoumání a specifičnost rizika by však měla být, navzdory veškeré úctě k autorovi, předána spíše do rukou hlavně vědeckých, nikoliv sociologických odborníků. Závěrem lze říci, že četba si jistě právem zasluhuje pozornost širšího publika, která o reflexi rizik dosud mnohdy nemá ani tušení.

5. Zdroje:

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: Studia minora Facultatis philosophicae universitatis brunensis. Studia socialium. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISSN 1211-6815.

SUŠA, Oleg. 2005. „Ulrich Beck: Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (1): 178-180

ŠRUBAŘ, Ilja. Ke smyslu a konstrukci sociologických teorií. *Sociální studia*. Brno, 2012, 8(1), 13.

ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1275-1.

ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie*. V Praze: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1486-1.